

A HAZA ÉS HALADÁS GONDOLATÁNAK INTEGRÁLÁSÁÉRT FOLYTATOTT KÜZDELEM WEKERLE SÁNDOR ÉLETMŰVÉBEN

Zsugyel János PhD

Bevezető gondolatok

Wekerle Sándor joggal kérhetne helyet a Guinness rekordok könyvében: Magyarország legelső polgári származású miniszterelnöke, aki három ciklusban is betöltötte a miniszterelnöki posztot. A kiegyezés művének megszilárdításáért, részben továbbfejlesztéséért folytatott küzdelmei pályafutásának felívelő szakaszában, első két miniszterelnöksége idején közmegebecsülést vívtak ki számára. Az I. világháború végnapjaiban a korábban megszolgált tekintély birtokában tért vissza a kormány élére. A monarchia összeomlását természetesen egyéni kvalitásai sem tudták késleltetni. Bár kötelességtudata az utolsó napokig posztján tartotta, a birodalom összeomló épülete Wekerle Sándor életművét, sőt jó emlékezetét is maga alá temette.

Wekerle Sándor életművének tárgyilagos értékelésére sem a két világháború közötti időszakban, sem az ezt követő, az 1918. évi őszirozsás forradalommal és az 1919. évi proletárdiktatúrával folytonosságot vállaló évtizedekben nem volt lehetőség. A halála óta eltelt majd kilenc évtized biztosította azt a távlatot, mely szükséges a korábbi történelmi korszakok megértéséhez, s Magyarország visszatérése a polgári fejlődési pályára felkeltette az érdeklődést a kiegyezés kora, illetve a kort alakító személyek iránt. Akárcsak napjainkban, akkor is egy fejlődésben megkésett, az európai periférián lévő ország számára kellett biztosítani a felzárkózás lehetőségét a haladás élvonalához. A kiegyezés korának politikusai ennek a feladatnak sok tekintetben eminensen feleltek meg, s egyéni teljesítményüket még az sem kisebbíti, hogy a nemzetközi politika kényszerpályái és látóköruk korlátai miatt fél évszázad erőfeszítései váltak semmivé.

Wekerle Sándor pályakezdése

Wekerle Sándor a forradalom évében, 1848-ban született Móron, ahol édesapja egy grófi birtok gazdatisztje volt. A személyére vonatkozó életrajzi adatok ellentmondásosak. Édesapja gazdatiszti beosztása arra utal, hogy a család vagyona – egyes források szerinti nemesi származásuk ellenére – születése idejére elolvadt. A birtokigazgatói állás alapján arra lehet következtetni, hogy édesapja az esetleges előkelő származást nem a közhivatalokban való

tengődés formájában kívánta gyümölcsöztetni, hanem a tisztességes polgári életforma követelményeihez történő alkalmazkodáshoz használta fel. A tehetséges fiú számára azonban tanulmányaival ennél tágabb tér nyílt. A székesfehérvári ciszterci gimnázium elvégzését követően Budapesten folytatott jogi tanulmányokat. Ennek befejezését és a doktori cím megszerzését követően külföldi tanulmányútra indult, majd 1870-ben megkezdte munkásságát a pénzügyminisztériumban. Az apai örökség a szorgalmas és kitartó munka iránti affinitásban mutatkozott meg, mellyel a hivatali lépcsőfokokat kijárva 1886-ra pénzügyminisztériumi államtitkárrá nevezték ki. Közben a pénzügyi és közigazgatási jog területén habilitációt szerzett és egyetemi magántanár lett. A köztisztviselői pálya azonban szűknek bizonyult számára. Már egyetemi hallgató korában vezéregyéniségként tartották számon, többek közt az országgyűlési ifjak önképzésére alakult társaság szervezőjeként működött. Államtitkári kinevezésének hátszelével képviselői mandátumhoz jutott, s szakmai kérdésekben való jártassága miatt hamarosan elismert képviselőházi debattórré vált. Így indult az a szakmai alapokra támaszkodó politikai karrier, mely mintegy három évtizeden keresztül folyamatosan a magyarországi társadalmi és közélet meghatározó szereplőjévé tette.

Wekerle Sándor aktív pályájának kezdetén a kiegyezés műve már készen állt. A Habsburg Birodalom az olasz és német egység megteremtésének folyamatában fokozatosan jelentéktelenné váló európai szerepe miatt kiegyezésre kényszerült Magyarországgal, így az Osztrák-Magyar Monarchiában 1867-től 1914-ig fél évszázados gazdasági-társadalmi fejlődés korszaka köszöntött be. A kiegyezés Deák Ferenc politikusi életműveként vonult be a nemzet emlékezetébe, de gyakorlatilag a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság fél évezredes közös történelme közjogi alapjaira épült, így szinte az egész politikai nemzet sajátjának érezte a kialakult kompromisszumot. A kiegyezés ténye ellen mindössze a csekély parlamenti súlyú Függetlenségi Párt küzdött, igaz, maga mögött tudta a torinói száműzetésben élő „turini remetét”, Kossuth Lajost. A Habsburg-ház trónfosztását 1849-ben kimondató kormányzó azonban mindössze tekintélyével tudta támogatni a parlamenti ellenzék küzdelmeit, bár Kossuth Lajos látnokként ismerte fel a kiegyezésben rejlő közjogi csapdát, mellyel Magyarország a közös külpolitikán keresztül Ausztria sorsában osztozott, amikor így vizionált: „Sorsunk, hogy mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik – égve magunk is.”¹

¹ Csorba László: A tizenkilencedik század története, Pannonica Kiadó, 2006.183.o.

A parlamenti többség 1867 és 1875 között a kiegyezést alapként elfogadó Deák Ferenc és Tisza Kálmán híveiből álló Felirati és Határozati Párt tagjaiból állt, bár Tisza Kálmán az úgynevezett „Bihari pontok” szerzőjeként 1868-ban még az önálló magyar állami lét teljes körű visszaállításaért szállt síkra és a kiegyezés művét balról kritizálta.² 1875-re azonban a kiegyezést követő képviselőházi elvi csatározások elültek, Tisza Kálmán „szegre akasztotta a Bihari pontokat”, s a Szabadelvű Pártban egyesítette a Deák Ferenc politikai örökségének szellemét ápoló politikusokat. Tisza Kálmán 1875-től 1990-ig töltötte be a miniszterelnöki tiszteletet. Jelmondata a „quietas, non movere”³ volt, ami a korszak politikai életét kifejezően jellemezte.

A viszonylag nyugodt politikai élet lehetőséget biztosított a gazdasági fejlődésre és társadalmi átalakulásra. Ez idő alatt indult meg az ország lakosságának számbeli gyarapodása, a mezőgazdasági termelékenység emelkedése, mely megalapozta a mezőgazdasági export, valamint az ipari és kereskedelmi élet rohamos fejlődését. Javultak a közoktatási és közegészségügyi viszonyok, s összhangban a nemzetközi tendenciákkal, hihetetlen mértékű infrastruktúrafejlesztésre került sor. A vasútvonalak léte ösztönzőleg hatott a mezőgazdasági termelésre, hiszen hozzájárult a magyar búza exportképességéhez, s megindulhatott a nemzetközi hírű magyar malomipar megeremtése.

A mezőgazdasági terményfelesleg ösztönözte az ipar és kereskedelem, a pénz- és bankszféra fejlődését is. A vasúti fejlesztések, melyekben a megerősödő magyar bankszféra is tevékenyen részt vett, nemcsak pozitív gazdaságfejlesztési hatást gyakoroltak, hanem jelentősen szétzilálták az állami pénzügyeket is. A magántőke érdeklődésének felkeltése érdekében a vasúti fejlesztések érdekében az állam kamatgaranciát nyújtott a befektetőknek, melyet a kezdeti időben előszeretettel érvényesítettek is. 1887-ben Tisza Kálmán miniszterelnök veszi át a pénzügyminiszteri tárcát az államháztartás fenti kötelezettségek miatt is megbomló egyensúlyának kezelése érdekében, azonban a tényleges stabilizálási teendőket államtitkári minőségében, ezt követően 1889-től pénzügyminiszterként Wekerle Sándor látja el. Következetes tevékenységével gondoskodik az adók behajtásáról és a növekvő államadósság kezeléséről, így a 90-es évekre viszonylagos költségvetési stabilitás alakult ki.

² Magyar kormányprogramok 1867–2002, ELTE-Eötvös Kiadó, 1993. Az Országos 48-as Párt programja, o.

³ Nyugalom, semmi mozgás.

Az első miniszterelnökség sikerei és kudarcai

Wekerle Sándor 1889-től pénzügyminiszterként működött a Tisza és Szapáry kormányban, majd a Szapáry-kormány bukását követően első miniszterelnöksége 1892-től 1895-ig tartott. Az államháztartás konszolidálása mellett nevéhez fűződik a valutareform is, melynek keretében az Osztrák-Magyar Monarchia is áttért az ezüstalapú pénzrendszerről az aranyalapú pénzrendszerre, így szoros szálakkal integrálta Magyarországot az európai országok közösségébe. A kortársak megítélése szerint Wekerle Sándor „előbb és elsősorban volt pénzügyi és gazdasági szakember és onnan került be a magyar politikai fejlődés irányítói közé.”⁴ Mivel szakpolitikusként mindig számolni kellett a realitásokkal, ezért a későbbiekben is bizonyos opportunizmus jellemezte tevékenységét. Az egyes szakmai kérdések részleteinek kimunkálása érdekében szívesen vette igénybe a kitűnően felkészült pénzügyminisztériumi hivatalnokgárda szakmai ismereteit. Magas termete, borotvált arca miatt megnyerő külsejű embernek írják le, aki kiváló emlékezőtehetségű, világos okfejtésű szónoknak is bizonyult. A parlamenti csatározások során imponáló tárgyismerettel tűnt ki, a pénzügyi adatok tömegét is írásbeli feljegyzések nélkül, fejből adta elő.⁵ Természetesnek tekinthető, hogy Szapáry György miniszterelnök lemondását követően az uralkodói bizalom a kormánypárt köztiszteletben álló politikusaként Wekerle Sándort érte utol a kormányalakítási megbízással.

Wekerle Sándor a képviselőház előtt elmondott miniszterelnöki programbeszédében lényegében hitet tett a kiegyezés művének folytatása mellett, ugyanakkor a polgári átalakulás érdekében jelentős társadalmi reformok végrehajtásának szükségessége mellett is hitet tett. A gazdasági tevékenység fellendítése érdekében új piacok megszerzésére irányuló erőfeszítéseket ígért a keleti kereskedelem feltételeinek javításán, a tengerhajózás fellendítésén keresztül. A gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó állami feladatokból az infrastruktúrafejlesztés különös hangsúlyt kapott, a folyószabályozásra és a vasútfejlesztés keretében új iparvágányok létrehozására fordítandó költségvetési források ígéretével. Az iparfejlesztés feltételrendszerét a szakoktatás fejlesztésével kívánta javítani, a mezőgazdaság területén pedig az állategészségügy fejlesztése és a mezőőri szolgálat megteremtése szerepelt programjában. Ezek a kitűzött feladatok teljes egészében hitelesnek bizonyultak Wekerle Sándor korábbi pályája és eredményei tükrében, s a legkevesbé sem maradtak az ígéretek

⁴ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. I/285. o.

⁵ Uo. I/286. o.

szintjén majd három éves kormányzati tevékenysége során. Ami miatt azonban első miniszterelnöksége igazán emlékezetes maradt, az a kiegyezés kora liberális örökségének felvállalása az egyházpolitikai reformok meghirdetésén és lényegében sikerre vitelén keresztül.

Ebben az időben Magyarországon az egyházak jelentős befolyással rendelkeztek a társadalom életében, s néhány, ma már egyértelműen állami feladat esetében (anyakönyvezés, házasságkötés, válás) kizárólagossággal rendelkeztek. A Wekerle-kormány törvényjavaslatokat nyújtott be a kötelező polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, a vallás szabad gyakorlásáról és zsidó vallás recepciójáról. Bár az utóbbi két javaslat a főrendiház ellenállása miatt csak 1895-ben, a Bánffy-kormány hivatali ideje alatt lépett hatályba, a kérdések napirendre tűzése a Wekerle-kormány érdemének tudható be.

1894. karácsonyán történt lemondásának oka a nemzeti érzés és az uralkodó iránti hűség közötti konfliktus volt. 1894-ben meghalt Kossuth Lajos, aki „egészen haláláig nem volt pusztán csak egy letűnt nagy időnek jelképe, nem volt csak a magyar múltnak nagy alakja, hanem a jelenben is kifejezője egy határozott politikának, amely elvetette az 1867-es kiegyezést, nem akart a szabadságharc leverésének fájó emlékére fátylat borítani és amely azzal az uralkodóval, akivel a magyar nemzet kibékült, utolsó leheletéig ellenségesen állt szemben.”⁶ Bár az ország egésze együtt emlékezett és tisztelgett a Budapest székesfőváros által megrendezett temetésen, Ferenc József megtiltotta kormánya tagjainak a részvételt a temetésen, ami megtépázta az utasításhoz alkalmazkodó miniszterelnök egyházpolitikai csatározásokban egyébként is megfogytakozott tekintélyét. 1894. végén, az egyházpolitikai törvényekhez szükséges uralkodói jóváhagyás megszerzése fejében lemondott miniszterelnöki megbízásáról.

A kiegyezés politikai válsága és Wekerle Sándor második miniszterelnöksége

Eredményes kormányzati tevékenységét követően Wekerle Sándor nem vonult vissza, továbbra is a magyarországi közélet első vonalában maradt. Tevékenyen részt vett az 1896. évi millenniumi rendezvényeken, melyet a nemzet főbb politikai erői és az uralkodó egységben, s viszonylagos közéleti békében ünnepeltek. Kiállítás keretében mutatták be azt a haladást, mely ebben az időben jellemezte az országot, melyre hazánk minden szegletéből, de

⁶ Uo. I/326. o.

Európa valamennyi országából is özönlöttek a látogatók. Valóban ez lehetett az a tetőpont, melyre Magyarország a kiegyezés művének eredményeképp elért, innen kezdve politikai, de részben gazdasági és társadalmi tekintetben is hanyatlás következett be, mely 1914-ben a világháború kirobbanásához, majd 1918-ban az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolásához vezetett.

Wekerle Sándor eredményes miniszterelnöki tevékenységének elismeréseként 1896 és 1906 között a közigazgatási bíróság elnökeként tevékenykedett, s 1896-ban az Országos Ipartanács elnökévé választották meg, mely megbízatását folyamatosan – későbbi két miniszterelnöki tevékenysége ideje alatt is – egészen 1918-ig közmegelegedésre látta el. Elkötelezettségét a gazdaság fejlesztése mellett érzékelteti, hogy második miniszterelnöksége során is meghatározónak tekintette az iparfejlesztés ügyét, amit az 1907. évben elfogadott III. tc. a hazai ipar fejlesztéséről minden szólamnál jobban bizonyít.

Az 1905. évi választások eredményeképpen a kiegyezés alapján álló Szabadelvű Párt elvesztette a képviselőházi többséget, s vezetője Tisza István első miniszterelnökségéről lemondásra kényszerült. Bár az ellenzéki koalíció, melynek fő ereje az 1848–49-es alapokon álló Függetlenségi Párt volt, a mandátumok 58%-át megszerezte, Ferenc József a királyhű Fejérváry Gézát nevezte ki miniszterelnöknek. Egy éves működése során azonban a kormánynak nem sikerült megszereznie a képviselőházi többség együttműködési készségét, így a király kompromisszumos jelöltként a közbizalmat élvező Wekerle Sándort bízta meg a kormányalakítással, aki ekkor az ifj. Andrássy Gyula által 1905-ben alakított Alkotmánypárt soraiban politizált. Gratz Gusztáv véleménye szerint „egész egyéniségénél fogva rendkívül alkalmas volt, hogy a koalíciót a király bizalmatlanságának Scyllája és a Függetlenségi Párt Charibdise között keresztülvezesse.”⁷ A képviselőházi többség ugyan tudta, hogy elvi kérdésekben a kormányfő ellentétes nézeteket vall, de politikai tapasztalatai, összeköttetései és gyakorlati megoldások keresésében megmutatkozó elfogulatlansága miatt a leghatékonyabban mégis ő tudta megvalósítani a Függetlenségi Párt követeléseit.

Az 1906. évi kormányfői programbeszédben⁸ a kormány eredményes működésének három fő súlypontját határozta meg. Az állami szükségletek fedezéséhez elengedhetetlen bevételek megteremtése mellett az általános szavazati jog bevezetését és hazánk kulturális és gazdasági

⁷ U.o. II/122. o.

⁸ Magyar kormányprogramok 1867–2002. I/306–316. o.

fejlődésének ösztönzését tekintette fő feladatának. Az utóbbi érdekében a mezőgazdaság belterjes fejlesztését, a mezőgazdasági hitelkönnyítést követelte. Megjelent a programban a szervezett és tömeges kivándorlás megállításának igénye is, „hogy útját álljuk a hitegetéseknek és a kalandos vágyak felkeltésének.”⁹ Ennek érdekében ígéretet tett a nagybirtokra történő telepítésre és parcellázásra (földtulajdon juttatás), valamint a munkás- és cselédviszonyok rendezésére. Az 1892. évi miniszterelnök programban meghirdetett tengerhajózás fejlesztési program aktualitását érzékeltette a fiumei kikötő fejlesztésének, valamint a vasútügy fejlesztése érdekében az Államvasutak szervezésének bejelentése. Számos fejlett országot megelőzve, illetve követve kormányprogrammá emelte a munkásvédelem és betegsegélyezés, valamint a kötelező balesetbiztosítást és aggkori biztosítás ügyét.

A megalakult kormányban a pénzügyminiszteri posztot magának tartotta fenn, ezért külön pénzügyminiszteri programot is meghirdetett. Ennek sarkalatos eleme volt a progresszív személyi jövedelemadó bejelentése. Egyidejűleg ígéretet tett a társadalom elesett rétegei felé, hogy „az adóreformot nem a kincstár jövedelmének szaporítására kívánjuk felhasználni, hanem az előálló többjövédelmet ... a nép legszegényebb rétegeit aránytalanul terhelő adóknak leszállítására, ill. teljes megszüntetésére kívánjuk fordítani.”¹⁰ A fogyasztási adók reformját a központi és a helyi kormányzat közötti adómegosztás arányosítására kívánta felhasználni, amikor ígéretet tett a „bor- és húsforgalmi adókban, italmérési jövedékben a városok és községek nagyobb mérvű részeltetésére”¹¹

A kormány megalakításával az uralkodó és a magyar nemzet közötti megbékélés helyreállni látszott. Ennek eredményeképp Ferenc József hozzájárult a Rodostóban elhunyt II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításához. Az ünnepek megszervezése Kossuth Lajos temetéséhez hasonlóan a Wekerle-kormány hivatali idejére esett, ami a kormány támogatottságát a közvéleményben jótékonyan emelte. Ugyancsak pozitív visszhangra talált az Ausztria és Magyarország közötti gazdasági kiegyezés eredményes újratárgyalása és 1907. évi szerződéses formában való rögzítése, mely 1917-ig, a politikai kiegyezés 50 évre szóló hatályának lejártáig eredményesen rendezte a monarchia belső kapcsolatrendszerét. Nyitott

⁹ U.o. I/309. o.

¹⁰ U.o. I/313. o.

¹¹ U.o. I/313. o.

kérdés maradt azonban az önálló magyar jegybank és a választójog ügye, mely a következő időszakban a belpolitikai csatározásoknak vitaanyagot biztosított. Míg Wekerle és a kiegyezéspárti politikusok gazdasági okokból elleneztek az önálló magyar jegybank létrehozását, a jelentős többségben lévő függetlenségpárti politikusok a nemzeti önállóság szimbólumának tekintették ennek megteremtését. A kormány tárgyalásokat kezdett az osztrák kormánnyal az önálló magyar jegybank ügyében, ami azonban az osztrák ellenállás miatt kudarcba fulladt, így Wekerle Sándor 1909-ben másodszor is lemondásra kényszerült.

Wekerle Sándor harmadik miniszterelnöksége – az Osztrák-Magyar Monarchia hattyúdala

A második Wekerle-kormány bukását követően megalakult a korábbi szabadelvű politikusok összefogásával a Nemzeti Munkapárt, melynek vezetője Tisza István lett. A választások során a Nemzeti Munkapárt fölényes győzelmet aratott és abszolút többséget ért el. Ezt követően munkapárti kormányok alakították az ország sorsát egészen 1917-ig, amikor is Esterházy Móric rövid miniszterelnökségét követően ismét Wekerle Sándor kapott kormányalakítási megbízást, akinek az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó magyar miniszterelnökeként csak a gyászos vég levezénylése maradt feladatul.

Az 1910 utáni időszak politikai csatározásai közül egyik legfontosabb volt a választójogi reform ügye, melyet 1913-ban sikerült törvényerőre emeltetni. Bár a választójogi reform tartalmazott bizonyos haladást, végleges formája messze nem elégítette ki a kiegyezéspárti liberális politikusok eredeti elképzeléseinek követelményeit. A választójog gyakorlását viszonylag magas korhatárhoz kötötte, az alacsonyabb iskolai végzettségű személyek esetében még vagyoni cenzust is alkalmazott, a választójog titkos gyakorlását csak a törvényhatósági városokban engedélyezte, egyébként a nyílt választójogot vezetett be. A választójog reformjának felemás megoldása szembetűnő jele volt annak, hogy a kiegyezés művét megteremtő és azt működtető politikusok tevékenységét egyre inkább az eseményekkel való sodródás jellemezte. A nemzetiségek problémáival szemben mutatott teljes érzéketlenség, az agrármozgalmak és a városi munkásmozgalom követeléseivel szembeni erőszakos fellépés is ezt igazolja.

1913-ban Tisza István kapott miniszterelnöki megbízást, aki parlamenti többségének birtokában, de a népszerűsége és a közvéleményre fittyet hányva kemény kézzel irányította az ország ügyeit. Ferenc József halálát követően magyar királlyá koronázott IV. Károly az Osztrák-Magyar Monarchia világháborús szerepvállalása hátrányos következményei

mérséklésére törekedett, így a beszűkülő külpolitikai mozgástérben távozni kényszerült a kormányfői székből. Ezt követően Esterházy Móric kapott kormányfői megbízást, aki azonban a kormányzás súlya alatt hetek alatt összeroppant. A király a nagy kormányzati tapasztalatokkal rendelkező, közmegebecsülésnek örvendő Wekerle Sándornak adott kormányalakítási megbízást.

Wekerle Sándor ekkor az 1913-ban újjáalakult Alkotmánypárt színeiben politizált. Az ifj. Andrássy Gyula elnöklétével működő párt a kor szociális követelményeinek megfelelő fokozatos reformok szükségességét hirdette. Egyrészt a független egzisztenciák számának gyarapítását, a vagyonosodás és a kulturáltság általános fejlesztését szorgalmazta, másrészt a szociális igazság előmozdításával és a közerkölcsök javításával kívánta a társadalmi békét megteremteni.¹²

Amikor Wekerle Sándor 1917-ben kormányra került, az 1913. évi választójogi törvény felülvizsgálatát kezdeményezte. Kormányprogramjában kifejtette, hogy a választójogi reform célja „nemcsak a terhek, hanem a jogok megosztását általánossá tenni.”¹³ Hangsúlyosan jelentek meg a kormányprogramban a világháború szociális következményeinek mérséklésére irányuló erőfeszítések. A hanyatló demográfiai helyzetre tekintettel kiemelt fontosságúnak tekintette az anya- és gyermekvédelmet, valamint hitet tett a birtokpolitika szociális szempontok szerinti alakítása mellett. Ma is megszívlelhető érvelése szerint „mert akié a föld, azé az ország”¹⁴ Ugyanakkor kiegyezéspárti politikusként a szövetségesi hűség jeleként Ausztria élelmiszerellátásához való hozzájárulásunkat „bajtársi kötelességnek” tekinti, illetve az 1917. évben lejáró gazdasági kiegyezés fenntartása és kiegészítése érdekében az Ausztriával és Németországgal megkötendő gazdasági szerződések előkészítésére tett ígéretet. Politikájának fő tengelye tehát továbbra is „a szövetségesekhez való hű ragaszkodás, s a velük mindenben egyetértő eljárás.” A gazdasági ügyekben felvázolt előrehaladásra a fokozódó harctéri problémák miatt a mozgástér szűkült, ugyanakkor a választójog reformjával kapcsolatos munkapárti ellenállás 1918 elején Wekerle Sándor lemondására vezetett. Ezt követően megkísérelte a stabil kormányzati többség létrehozását egy általa alapított párt, a „48-as alkotmánypárt” megteremtésével, amivel széles körű parlamenti egységet kívánt

¹² Magyarországi pártprogramok 1867-1919. ELTE-Eötvös Kiadó, 1993. 308–314. o.

¹³ Magyar kormányprogramok 1867–2002, I/388–419. o.

¹⁴ Magyar kormányprogramok 1867–2002, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004. I/393. o.

megteremteni. 1918. évi második kormányprogramját szinte teljesen a gazdasági kérdések megoldására irányuló erőfeszítései uralták. A kormányprogram bevezetőjében amellet érvelt, hogy „gazdasági érdekeink ápolása, a közélet terén való érvényre jutása képezi kulcsát jövő boldogulásunknak.”¹⁵ A korábbi kereskedelem- és iparfejlesztési törekvéseitől némiképp elszakadva, egyértelműen a mezőgazdaság fejlesztésére helyezte a hangsúlyt, ami természetesen a háborús közellátási problémákra, valamint az elhatalmasodó szociális feszültségekre adott sajátos válaszként is értékelhető. Kiáll az önellátás gondolata mellett, melynek alapot kell nyújtani az ipari nyersanyagellátáshoz is. A mezőgazdaság intenzív fejlesztése azonban nem képzelhető el anélkül, hogy a széles néprétegek számára lehetőséget biztosítsanak a kisebb birtokok megszerzéséhez, természetesen a tulajdon szentségének feltételen megóvása és a kisajátítási jog fenntartása mellett. A korábbi Wekerle-kormányok programjaiból ismerős motívumként tért vissza az ipari szakoktatás fejlesztése, valamint a világkereskedelemben történő bekapcsolódás igénye, melyben Magyarország kontinentális közvetítő szerepét hangoztatta, miközben ennek feltételeként hangoztatta a „Németországgal való szövetség fenntartását”¹⁶ A hadi helyzet fokozatos romlása miatt azonban 1918 végére a Wekerle-kormány minden kül- és belpolitikai mozgásteret megszünt, így számára mindössze az összeomlás levezénylésének feladata maradt.

Wekerle Sándor 1918. október 16-án lemondott miniszterelnöki posztjáról, de a király a lemondást nem fogadta el, így a kormány továbbra is hivatalában maradt, majd 1918. október 23-án a Nemzeti Tanács megalakulását követően az ország vezetését Károlyi Mihály vette át. Az új kormány ugyan 1918. október 31-én letette a király előtti esküt, de már másnap kérte felmentését ezen eskü alól, így Ausztria és Magyarország között az utolsó közjogi kapocs is megszűnt, így jogosan tekinthető Wekerle Sándor a kiegyezés korszaka utolsó magyar miniszterelnökének. A proletárdiktatúra alatt letartóztatták, majd házi őrizetbe került. 1920–21 között még parlamenti mandátumot kapott, de politikai tevékenységet már csak a Közművelődési Tanács, majd a Pénzügyi Tanács tagjaként folytatott. 1921-ben hunyt el.

Wekerle Sándor politikai életművének értékelése

Gratz Gusztáv értékelése szerint Wekerle Sándor „olyan időben lett miniszterelnök, amikor kiváló tehetségei egyáltalán nem tudtak érvényesülni, egyéniségének gyengeségei, hiányai és

¹⁵ Uo. I/405. o.

¹⁶ Uo. 410. o.

fogyatékoságai viszont annál jobban jelentkeztek.”¹⁷ A legutolsó időkben sem tudta elfogadni az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásának veszélyét. Az utolsó pillanatig bízott abban, hogy korlátozott szociális és választójogi reformokkal sikerül a soknemzetiségű Magyarország minden népét a monarchia keretei között megtartani. Ez a tévedés azonban nem egyéni tévedés, hanem a kiegyezés művét megteremtő és fenntartó osztálya egészének történelmi bűne volt. Bár egész életében a haza és a haladás gondolatának integrálásáért küzdött, kénytelen volt megélni a haza végzetes megcsonkítását, s ezzel a haladás lehetőségének hosszú évtizedekre történő bezárulásának kezdetét is.

¹⁷ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. II/358. o.